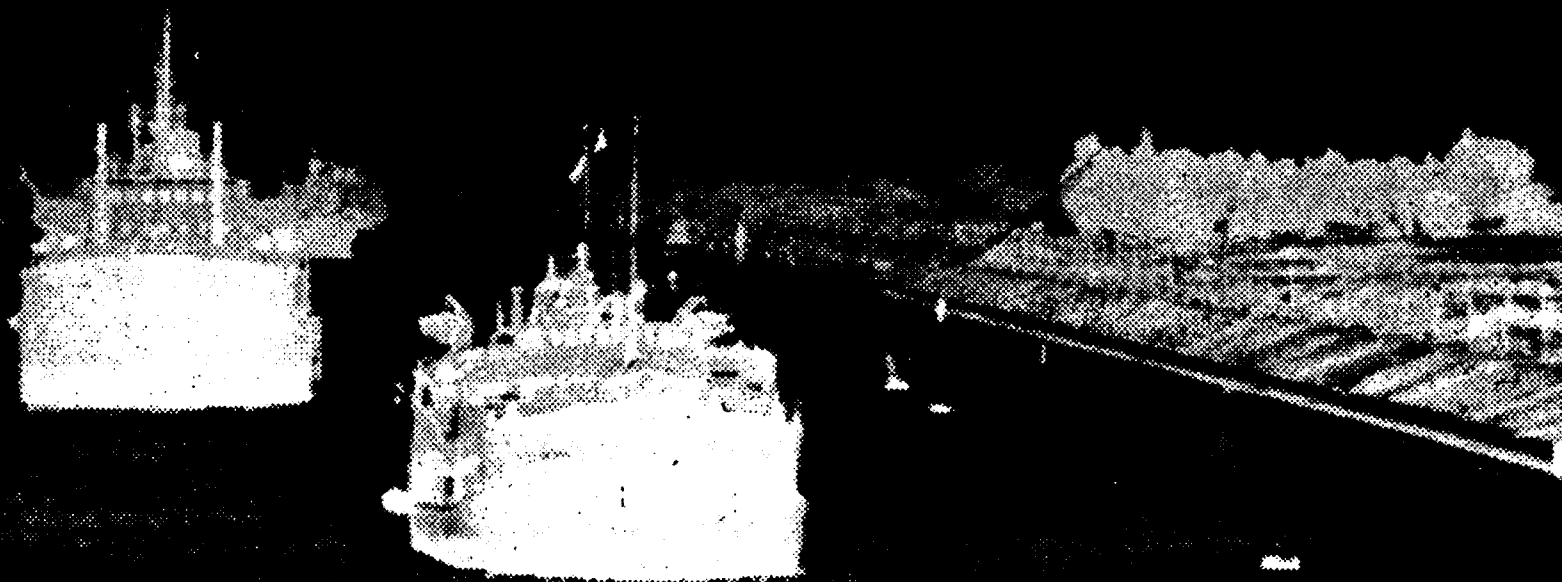

פתיחת תעלת

היבטים אסטרטגיים

סואץ

פרופ' מרדכי אביר

פתיחת התעלה, שומרת ברה"מ, שלפי טענות שונות תהיה הנהגת העיקרית מפתיחת התעלה, על שתיקה כמעט מוחלטת לגביו. מוזר, שעד עתה לא נכתבה כל עבודה רצינית על ההיבטים האסטרטגיים והאחרים של פתיחת התעלה והשלכתם במישורים שונים, פרט להערכות ממקורות הצי האמריקני, שמהימנותם מוטלת בספק. בעבודה זו ננסה לסקור את הרקע למערכת הפוליטית-אסטרטגית הסבוכה של איזור הים האדום והשלכות פתיחת התעלה על מערכת זו ובמידה מסוימת על יחסי המעצמות.

הים האדום, שאורכו כ-2,000 ק"מ ורוחבו הממוצע כ-200 עד 250 ק"מ, יכול להחשב כפרויקציה לתעלת סואץ. המחברת את הים התיכון לאוקיינוס ההודי. בצפונו הוא חובק את הצי האי סיני ויוצר את מפרצי אילת וסואץ. מפרץ אילת, הקטן והפחות חשוב מהשניים, אורכו כ-200 ק"מ ורוחבו הממוצע בין 20 ל-25 ק"מ. פתח המפרץ חסום כמעט לגמרי על-ידי איי אלמור-גים ורוחב תעלת המים בין האי טיראן לחוף סיני הוא רק 2-3 ק"מ. מפרץ סואץ היה בעל חשיבות עליונה לסחר הבינלאומי עוד לפני פתיחת תעלת סואץ. אך חשיבותו עלתה לאין שיעור לאחר 1869, ובמיוחד מאז מלחמת-העולם השנייה. אם כי רוחבו מגיע לכ-50 ק"מ, הרי שפתחו של מפרץ סואץ, בין איי יובל לחוף סיני, אינו עולה על 25 ק"מ. בדרום הים האדום מתקרב הצי האי הערבי לחוף האפריקני ויוצר את מצרי באב אל מנדב. האי פרים, שבשליטת הרפובליקה העממית הדמוקרטית של תימן (רד"ת), נמצא כ-3-4 ק"מ מחוף רד"ת והרפובליקה הערבית התימנית ותעלת המים שבין האי לחוף הערבי הינה רדודה ומסוכנת לשיט. המעבר הראשי בין האוקיינוס ההודי לים האדום, בין פרים לחוף הטרטוריה הצרפתית של האפאר והעיסה (לשעבר סומאליה הצרפתית) ודרום החוף האתיופי רוחבו קצת למעלה מ-20 ק"מ. ניתן לאמר שמתוך שלושת המצרים השולטים על פתחו של הים האדום, שניים משרתים את השיט הבין-לאומי (והאזורי) ואילו השלישי, מיצר טיראן, מוביל למפרץ סגור והוא חיוני רק לישראל ולירדן.

האינטרסים של המעצמות וקונפליקטים אזוריים

עד שנות החמישים היתה בריטניה, ששלטה בתעלת סואץ ובעדן, המעצמה בעלת האינטרס העיקרי בים האדום. אינטרס זה גבר והלך ככל שהתרחבה תעשיית הנפט במפרץ הפרסי והובלתו לאירופה בנתיב הים האדום. חיוניות התעלה לכלכלת אירופה הודגמה בצורה חד-משמעית עם סגירתה בעקבות "מבצע קדש", אלא שבזמן זה שוב לא היתה בריטניה מעצמה ואת מדיניות הגוש המערבי הכתיבה ארה"ב.

האינטרסים האמריקניים בים האדום הלכו והתרחבו מאז שנות החמישים. למרות מדיניותה בעת מלחמת סואץ ב-1956 לא יכלה אמריקה, כמנהיגת העולם המערבי, להישאר אדישה לגבי ההתפתחויות באיזור חשוב זה. כמו כן היו לארה"ב אינטרסים ואף בסיס (ד'הראן) בערב הסעודית. אמריקה היתה מנהיגת המעצמות המערביות, שהבטיחו מעבר חפשי לישראל דרך מצרי טיראן לאחר שזו פינתה את סיני ב-1957, והיא גם

המחבר מודה למכון ליחסים בין-לאומיים ע"ש ליאונרד דייויס של האוניברסיטה העברית בירושלים על עזרתו במחקר רחב יותר שאיפשר כתיבת מאמר זה.
היות שהצי אינטרסנט לאור ההשלכות התקציביות, מקובל להחשיד הערכותיו במגמתיות.

מבוא ורקע גיאופוליטי

בימים האחרונים התבררנו ששולות מוקשים בריטיות, שהגיעו לפרוט סעיד, העסוקנה בפנינו מוקשים ופצצות מקרקעית התעלה. עוד קודם לכן הופיעו בעתונות הבינלאומית ידיעות על צוותי מהנדסים-חבלנים אמריקנים ואפילו נושאת מטוסים אמריקנית שתפעיל מסוקים שיועסקו בניקוי קרקעית התעלה ממוקשים, פגזים וחומרים נפיצים אחרים. אחד מטובי העתונים בעולם, ה"פיננשל טיימס" הלונדוני, פירסם ב-31.1.1974 מאמר בן כחצי עמוד, המוקדש להיבטים הכלכליים של פתיחת התעלה והרחבתה. ואילו ה"ניו יורק" האמריקני מ-4.3.74 עוסק בהיבטים הטכניים של אותו עניין. השלטונות המצריים כבר הודיעו, שהם מקוים לפתוח את התעלה לשיט עוד לפני סוף 1974. יתר על כן, המצרים טוענים שבכוונתם להפעיל את "תכנית נאצר" להעמקת התעלה ולהרחבתה. בשלב הראשון, שיימשך כארבע שנים, תועמק התעלה ותורחב כדי מעבר אניות בנפח של כ-120,000 טון בשני נתיבים (ב-1966 היו מסוגלות לעבור בתעלה אניות בנפח עד 70,000 טון בנתיב אחד עם שלוש חצנות תחלופה). בשלב השני, שיימשך כשלוש שנים נוספות, תורחב התעלה ותועמק עוד יותר, כך שתוכלנה לעבור בה אניות עד נפח של כרבע מיליון טון. מעניין, שבעוד ארצות-הברית, אירופה המערבית ואפילו יפן יוצאות מגדרן בעניין

קיימה בסיס תקשורת ועיקוב אחר לוחיינים — קגנו, על יד אסמרה שבאריתריאה.

כשהוקמה הפדרציה בין אתיופיה לאריתריאה ב-1953 כרתה ארה"ב הסכם לסיוע צבאי וכלכלי עם אתיופיה ל-25 שנה. תמורת הזכות להשתמש בקגנו עד 1977. בין היתר קיבלה ארה"ב על עצמה לאמן ולצייד את הצבא האתיופי בן 40,000 האישי. חשיבות קגנו לתכניות ההגנה האמריקניות עלתה בהדרגה, כתוצאה מהמלחמה הקרה ומהתפתחות צבאיות, טכנולוגיות ופוליטיות בשנות החמישים והשישים. ב-1970 הועברו תפקידי של בסיס ויליס (לוב) לקגנו, ובסוף אותה שנה הפך הבסיס לטרמינל של מערכת תקשורת חדשה ללוחיינים ולצור ללות גרעיניות, שהשתרעה מהפיליפינים עד אפריקה. אלפי האמריקנים שבאתיופיה קיבלו את אספקתם וצידם דרך נמל מסאוה בים האדום ולכן, במיוחד לאחר סגירת תעלת סואץ ב-1967, היה חופש המעבר בכאב אל-מנדב חשוב לארה"ב. בתקופה זו לא הועלתה כלל השגה כלשהי על מעמדו הבינ-לאומי של המיצר. אך לאחר הקמת רד"ת, בדצמבר 1967, החלו עתונאים ומנהיגים ערבים לתמוך ב"אסטרטגיה החדשה" של ממשלת עדן, שהיתה קשורה במידה מסוימת לאתיופיה, ושהיתה מכוונת לסגור את כאב אל-מנדב בפני שיט לישראל וממנה.

אוכלוסיית אתיופיה, המונה כ-25 מיליון, הינה הטרוגנית ביותר. למרות שהאמארה מחזיקים בשלטון, הקבוצה האתנית הגדולה ביותר היא הגאלה (המנוצלים על-ידי האמארה). דרום מזרחה של המדינה, לדוגמה, מאוכלס באופן בלעדי כמעט על-ידי כשלושת רבעי מיליון עד מיליון וחצי דוברי סומאלית. עד 1953, עת הוקמה הפדרציה עם אריתריאה, ששלטה בכל החוף האתיופי בן 544 המילין, לא היה לאתיופיה מוצא אל הים. עקב מניעים כלכליים-אסטרטגיים והיסטוריים-לאומיים היה ברור, שאתיופיה תשאף לאיחוד מלא עם אריתריאה, ואמנם, בשנת 1961, "הצביע" הפרלמנט האריתריאני פה אחד בעד איחוד עם אתיופיה.

קרוב למחצית מתושבי אריתריאה המונים כשני מיליון נפש הינם נוצרים. כ-45% הם מוסלמים והשאר פגאנים. שבטי האפאר (דנקאלים) הפסטורלים של החוף המדברי הקשה של אריתריאה הם מוסלמים נאומינליים, אך עד השנים האחרונות לא התעניינו בהתפתחות הפוליטיות בפרובינציה. לעומתם פיתחו מוסלמי הרמה האריתריאנית, בעיקר מאז המאה ה-19, זהות מיוחדת שבהשפעת הקשרים ההיסטוריים ההדוקים עם המזרח התיכון הערבי קיבלה, לאחר מלחמת-העולם השנייה, גון פרו-ערבי. גם בקרב האוכלוסייה הנוצרית של אריתריאה היו אלמנטים לא מבוססים שהתנגדו לאובדן עצמאות אריתריאה, אך רוב האוכלוסייה הנוצרית העדיף סיפוח לאתיופיה על האפשרות של הקמת מדינה מוסלמית-ערבית באריתריאה.

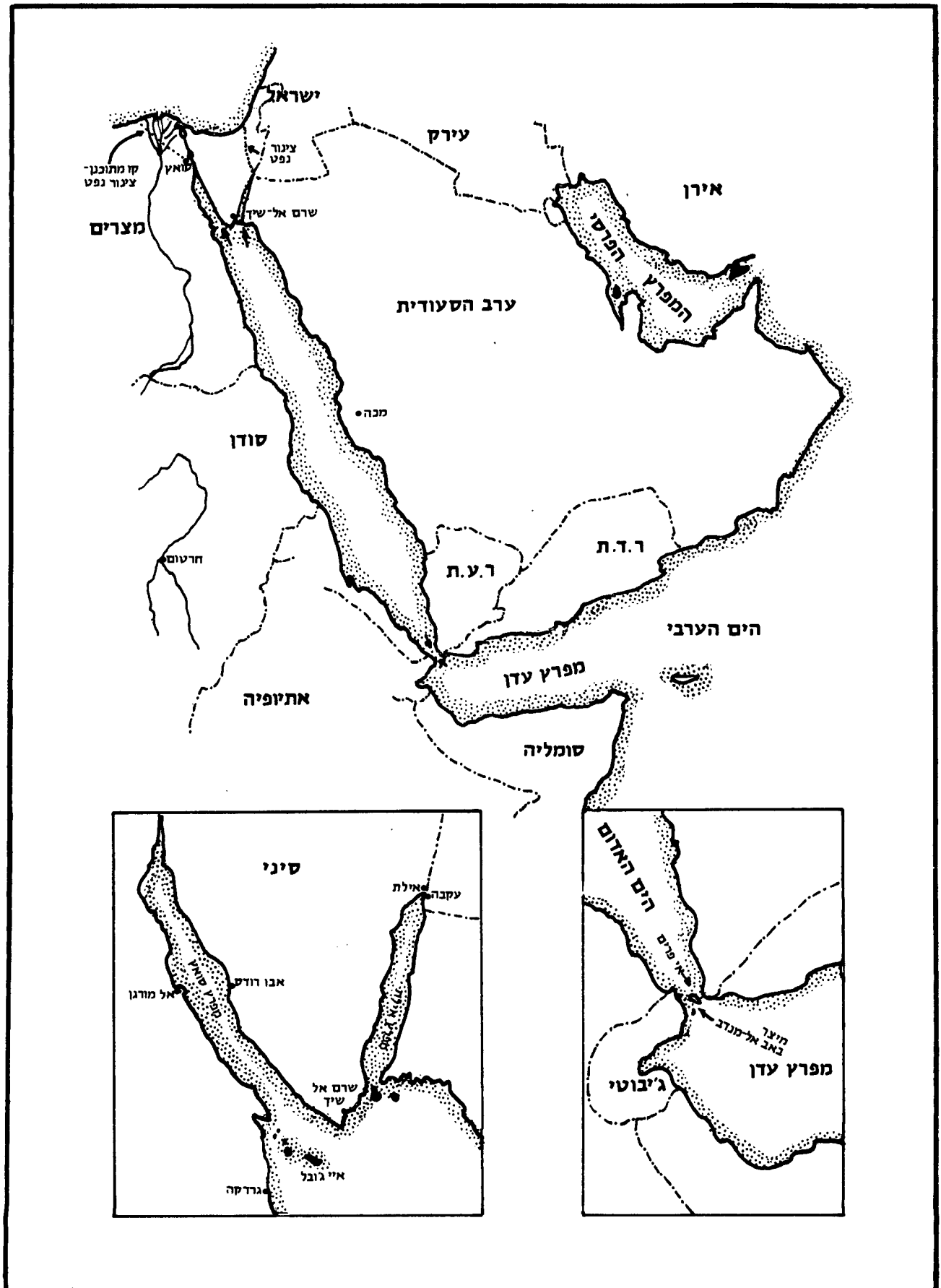
זהות השחרור האריתריאנית, שהוקמה ב-1960, זכתה לסיוע מסוריה וסודאן וקיבלה בהדרגה צביון מוסלמי ופאן-ערבי. הסיוע הערבי ל"זהות" הלך וגבר לאחר מלחמת ששת הימים, כשלמעגל המסייעים למורדים האריתריאנים הצטרפה רד"ת ומאז 1969 — לוב. האסטרטגיה החדשה נגד ישראל נעשתה מקובלת יותר ויותר בעולם הערבי, במידה רבה בעקבות בניין צינור הנפט אילת-אשקלון והידיעות על הקמת מפעלים שונים הקשורים אליו ופיתוח נמל אילת. יותר משהיתה מכוונת לפגוע

בכלכלת ישראל, היתה, "אסטרטגיה" זו מכוונת לערער את אמינות טיעוני ישראל על נכונותה ויכולתה לפעול להבטחת השיט מאילת ואליה הצורך הצבאי-אסטרטגי שבהחזקת שארם אל-שיח'. הערביוזיה של החוף האריתריאני והסומאליזיה של ג'יבוטי היו חיוניים לתכניות הערביות בגלל האופי הבינ-לאומי המוכר של כאב אל-מנדב.

מאז מתן העצמאות לסומאליה (המוסלמית) ב-1960 היתה תכנית, "סומאליה הגדולה" נר לרגליהם של רוב מנהיגיה, שתבעו סיפוח כל השטחים המאוכלסים דוברי סומאלית בצפון קניה, בדרום-מזרח אתיופיה וכן את סומאליה הצרפתית (ג'יבוטי). על רקע זה פרצו בראשית שנות השישים התנגשויות מזוינות בין שתי המדינות, שהגיעו לשיאן ב-1965. בשנים הבאות חלה רגיעה מסוימת באיזור, אלא שב-1969 עלתה לשלטון בסור-מאליה כת צבאית בעלת אידיאולוגיה מארכסיסטית, שמעולם לא הסתייגה מתכנית, "סומאלית הגדולה", הידקה את קשריה עם ארצות ערב ונתנה תנופה חדשה לחזרה הסובייטית לאיזור. משנכשלו מאמציה לחדור לאתיופיה, חתמה ברה"מ ב-1962 הסכם לסיוע טכני וצבאי עם סומאליה. כוחו של הצבא הסומאלי תוגבר בהדרגה, ובמיוחד לאחר 1969 הוורמו לרפובליקה כמיות משמעותיות של נשק מודרני. במקביל פיתחה ברה"מ את הנמל האזרחי והצבאי בכבררה מעל ומעבר לצרכי הצי הסומאלי הקטן והכשירה מספר שדות תעופה בעורפו של נמל זה. בשנים האחרונות הוכשר ליד קיסימאיו, בדרום סומאליה, בסיס ימי נוסף, שלפי טענות העתונות הבינ-לאומית הוא משמש מטה לפעילות הסובייטית באוקיינוס ההודי. גם סין העממית מסייעת לרפובליקה הסומאלית, אך אמצעיה הצבאיים והכלכליים המוגבלים לא איפשרו לה להתחרות בכבררה"מ.

עד שסולקה מסודאן וממצרים, העמיקה ברה"מ את חדירתה לאיזור הים האדום, ככל שהמערב נסוג מאיזור זה. הסיוע הסובייטי לתימן התרחב במידה ניכרת אחרי מהפיכת 1962. בין היתר השקיעו הרוסים סכומים ניכרים בפיתוח נמל חודידה והתשתית התחבורתית-צבאית שבעורפו. לאחר 1967, כשקמה רד"ת הנשלטת על-ידי אלמנטים מארכסיסטיים-לניניסטיים (הקרובים לזהות העממית לשחרור פלשתינן ולחזית העממית הדמוקרטית לשחרור פלשתינן), עבר בהדרגה מרכז הכובד של הפעילות הסובייטית מצפון-תימן לרד"ת, שחשיבותה האסטרטגית היתה רבה מזו של אחותה הצפונית. אמת, גם סין העממית מית הגבירה את פעילותה ברד"ת. אך הדרום-תימנים הכירו עד מהרה במגבלותיה הטכניות והכלליות של סין ונאלצו להיעזר שכן יותר ויותר על עזרתן של ברה"מ וגרורותיה, מה גם שבעקבות סגירת תעלת סואץ נפגעה קשות כלכלת השירותים של עדן*, שהיתה המקור העיקרי להכנסות ממשלת דרום-תימן. לכן, למרות ששמרו על עצמאות אידיאולוגית, גברה בהדרגה תלותם של שלטונות רד"ת בסיוע הכלכלי והצבאי הסובייטי. תמורת סיוע זה קיבלו כנראה הסובייטים זכות להשתמש בנמלי רד"ת ובשדות התעופה שלה, וטכנאים טוב-ייטים ניהלו במידה רבה את שירותי נמל עדן ושדות התעופה העיקריים בדרום-תימן.

* רוב הכנסותיה של ממשלת עדן הן מהכנסות נמל עדן, משירותים, מתיירים, מהנמל החופשי ומבית התיקוף של חברת British Petroleum. — המחבר.

החזית גם נגד האמריקנים בתקופה זו עוררו חששות כבדים בארה"ב מאפשרות של הסתככות במלחמה אזורית, דוגמת ויאט-נאם, במיוחד לאור אופיו של המשטר האתיופני. יתר על כן, דווקא בתקופה זו פחתה התעניינות ארה"ב בעולם השלישי, ועקב התפתחות הטכנולוגיה שוב לא היה בסיס קגנו כה חיוני לתכניות ההגנה האמריקניות. אי-לכך לא ענו האמריקנים לבקשות חוזרות ונשנות של אתיופיה לצייד מחדש את צבאה, ובוושינגטון אף הוחלט לחסל בהדרגה את קגנו ולהעביר את תפקודיו לבסיס תקשורת באי דיאגור-גארסיה, שנחכר מהב-ריטים.

כבר ב-1971 החל להסתמן שינוי רדיקלי במדיניות האמריקנית לגבי המפרץ הפרסי, בעקבות התגברות החשש מכוונות הסובייטים באזור. אך שינוי זה, שהתבטא בעיקר בפעולה עקיפה ובחיוזק "מעצמות" מקומיות אמינות, חייב ממילא הימנעות מהסתככות בסכסוכים באזורים חסרי חשיבות לארה"ב. הים האדום הסגור ואתיופיה איבדו בינתיים את חשיבותם לאיני-טרסים האמריקניים. למרות טיעונים של מפקדי חיל הים האמריקני שנבעו, לדברי מקורות שונים, בעיקר מנסינות להשיג הגדלה של ההקצבות לצי והרחבתו, לא נרתעה ממשלת ארה"ב מהשלכות אפשריות של פתיחת תעלת סואץ — וביניהן תגבור ניכר של הכוח הימי הסובייטי באוקינוס ההודי. בתנאי שנות ה-70 יכלו הסובייטים, לו החליטו על כך, לחזק את צייה במפרץ עזן, למרות הקשיים המחיר שהיו כרוכים בפעולה מעין זו עקב סגירת התעלה. האמריקנים גם העריכו, שלא ייווצר שוני מהותי במערך הכוחות באזור אם יפעלו בו עשר, עשרים או שלושים יחידות צי סובייטיות. מאידך גיסא, פתיחת התעלה היתה מאפשרת גם לצי השישי לתמרן את אניותיו בין הימים, היתה תורמת לכלכלתן של בעלות בריתה של ארה"ב והיתה מביאה להפחתת המתח בסכסוך הישראלי-ערבי. אי לכך, כש-הועלתה ב-1971 על-ידי משה דיין אפשרות של נסיגה ישראלית חלקית מן התעלה ופתיחתה — זכתה הצעה זו לגיבוי מלא של משרד המדינה האמריקני.

מאז 1971 החלה ברה"מ לשנות את מדיניות הפרופיל הנמוך באזור מפרץ עזן ותגברה במידה ניכרת את צייה באזור (ב-1973 הוכפלו וכמעט שולשו ימי שהיה/אניה באזור הגיעו לכ-9,000). סימנים ראשונים לשינוי הקו הסובייטי ניתן לראות כבר ב-1971, כשברה"מ נעשתה הפטרון העיקרי של החזית העממית לשחרור המפרץ הערבי הכבוש" במקום סין, כשמש-לחות סובייטיות הציפו את המפרץ ובמיוחד לאור הסכם הידידות וההגנה שנחתם עם עיראק ב-1972. לאחר מכן חוזק המאחז הסובייטי בסומאליה, והצי הרוסי באזור תוגבר והרחיב את פעילותו. עם הכנסתו לשימוש של טיל הפוסידון האמריקני, בעל טווח ארוך יותר מהפולאריס A3 וראש-נפץ מתפצל, שוב אין הסובייטים חרדים מפני הופעת כוח משימה אמריקני במערב האוקינוס ההודי; ובעקבות סילוקם מסודאן וממצרים לית מאן דפליג שרוסיה העבירה את מרכז הכובד של פעולתה בעולם הערבי לעיראק ושל התעניינותה למפרץ הפרסי. לא היה בכך משום ויתור על המאחזים בים האדום ובמפרץ עזן, אלא סדר עדיפות חדש, שנקבע בהתאם לתנאים החדשים שנוצרו בשטח. לסובייטים היה חשוב להבהיר למערב, ששוב לא יוכל לפעול באזור ללא התחשבות באינטרסים הסובייטיים.

ההשפעה הסובייטית בסודאן התרחבה בצורה ניכרת לאחר הפיכת נומיירי ב-1969. כזכור, היו הקומוניסטים שותפים חשובים להפיכה זו ובתיווכם הגיעו לסודאן כמויות ניכרות של נשק מודרני ואתו מאות רבות של מומחים רוסיים. בין היתר הקימה ברה"מ בסודאן בסיס ימי וכן שדה תעופה, המוגן על-ידי טילי קרקע-אוויר, בקרבת פורט-סודאן (משם סולקו רק ב-1972). לאורך החוף המצרי של ים סוף עזרו הסובייטים מאז 1967 בהכשרת מספר נמלים אזוריים וצבאיים. במחצית הראשונה של 1972 הופיעו בעתונות הבין-לאומית ידיעות על דיונים קשים בין הסובייטים לבין המצרים בעקבות דרישתם של הראשונים לקבלת פיקוח בלעדי על בסיס ימי בים האדום, בדומה לפיקוח שהיה להם על שדות התעופה שליד אסואן; אלא שזמן קצר לאחר מכן סולקו המומחים הסובייטים ממצרים. למרות סגירת תעלת סואץ ב-1967 המשיכו הסובייטים לחתור להשגת שירותים ובסיסים לצי ולחיל האוויר שלהם לאורך חופי הים האדום ובמפרץ עזן. זאת כנראה כדי להכין את הקרקע להשגת מטרותיהם הפוליטיות-אסטרטגיות באוקינוס ההודי ובמפרץ הפרסי, מתוך הנחה שתעלת סואץ תיפתח בעתיד, ובהתעלמותם מגורם הזמן המחיר. למעשה הפך אזור צפון-מערב האוקינוס ההודי לבעל חשיבות עליונה לאסטרטגיה של ברה"מ כבר ב-1964, אחרי שהטיל האמריקני פולאריס A3, בעל טווח של 2,500 מילין ימיים, נעשה מבצעי. מומחים סובייטים חזו מייד את האפשרות של הפעלת טילים אלה נגד בטנה הרכה של ברה"מ ממפרץ עזן. בגלל תנאי הזמן הוחלט כנראה בקרמלין שלא לבנות באזור כוח הרתעה ולמשוך אליו את שימת לב האמריקנים. עם זאת עשתה ברה"מ מאמצים ניכרים להשיג פירוז גרעיני של האוקינוס ההודי. אך לאחר הקמת רד"ת הכרזתה של בריטניה ב-1968 על כוונתה לפנות את כוחותיה מהמפרץ הפרסי ב-1971, הופיע צי סובייטי קטן בצפון-מערב האוקינוס ההודי. האניות הסובייטיות מגיעות מולאדיווסטוק, הנמצאת במרחק של קרוב ל-10,000 מיל מעזן, שוהות באזור חדשים מספר עד שהן מחלפות. הן מקבלות שירותים בנמלי עזן וברברה ומבקרות בנמלים שונים ובין היתר באום קאצר, הנמל העיראקי, שבראש המפרץ הפרסי. עם זאת היוו הפעילות וההיקף המצומצמים של צי זה עד 1971 אינדיקציה לכך, שהסובייטים מעוניינים לשמור פרופיל נמוך באזור, כדי לא לעורר חששות אמריקניים, במיוחד בזמן שהאחרונים עוד תמכו בחיסול הנוכחות הצבאית המערבית במפרץ הפרסי. יתר על כן, כל זמן שארה"ב המשיכה להשתמש בקגנו, היה לסובייטים אינטרס נוסף למנוע אינצידנטים בסביבת באב אל-מנדב, אך המצב באזור החל להשתנות במהירות מראשית 1971.

פעילות חזית השחרור האריתריאנית גברה בצורה ניכרת ב-1971, והתפרסמו ידיעות על אפשרות של שיתוף פעולה סודאני-סומאלי נגד אתיופיה בהקשר לאריתריאה או לג'יבוטי. בינתיים השתנה כליל מאזן הכוחות באזור כתוצאה מזרם הנשק הסובייטי, שהגיע לשכנותיה של אתיופיה. לא רק שצבאותיהן המשותפים של סודאן וסומאליה עלו בגודלם ובכמות הנשק שבידם על הצבא האתיופני, אלא שהנשק האמריקני המיושן, שבו צויד הצבא האתיופני, לא היה יכול להשתוות לנשק המודרני יותר שסיפקו הרוסים לסודאנים ולסומאליים. התגברות פעילותה של חזית השחרור האריתריאנית והפניית תעמולת

ההיבטים האסטרטגיים והאחרים של פתיחת

תעלת סואץ

את ההשלכות של פתיחת תעלת סואץ בתחום האסטרטגי, המדיני והכלכלי יש לבחון במישור המעצמתי והבין-לאומי ובמישור המקומי (הסכסוך הישראלי-ערבי, יותר מכל גורם אחר, מגשר למעשה בין שני המישורים הנזכרים). אין ספק שפתיחת התעלה תעניק לרוסיה הסובייטית יתרונות אסטרטגיים ומדיניים חשובים ותאפשר לה, בין היתר, גישה ישירה למים הפתוחים של האוקיינוס ההודי ושימוש יעיל וזול בהרבה בצי המלחמה המסחר שלה. מקובל לאמר, שהדרך הקצרה ביותר מברכה"מ לברכה"מ היא דרך תעלת סואץ. יתר על כן, אורכו של הנתבי הימי מהים השחור למערב האוקיינוס ההודי הוא כ-2,200 מילין בהשוואה ל-12,000 מילין מסביב לכף התקווה הטובה, וקרוב ל-10,000 מילין מולאדיווסטוק. תהליך תגבור הצי הסובייטי באוקיינוס ההודי הואץ בשנה האחרונה במידה רבה גם ללא פתיחת תעלת סואץ. צי זה, הכולל סירות ומשי-חתות נושאות טילים, צוללות (גרעיניות?) וספינות עזר, פעיל עתה ביותר ברחבי האוקיינוס ההודי, ומדי פעם הוא עורך גם ביקורים במפרץ הפרסי. פתיחת תעלת סואץ תאפשר לרוסיה לתגבר צי זה בצורה ניכרת ללא מאמץ, כתוצאה מחיכוך בזמן השיט למפרץ עדן ובממוץ, ועליידי שימוש בשיטת הרור-טציה. לנוכחות הסובייטית המסיבית באוקיינוס ההודי יהיו ללא ספק השלכות מרחיקות לכת על יחסי המעצמות ומאזן הכוחות במרחב, ויש להניח שההשפעה הסובייטית באיזור תגבר.

אין להתעלם בשום פנים מהשפעת פתיחת התעלה על מאזן הכוחות בין סין לברכה"מ. למרות ריחוקה של הראשונה ממפרץ עדן ואי-תלותה בנפט המפרץ הפרסי. פתיחת התעלה תאפשר לצי הסובייטי יתר גמישות ותמרון ואף תגבור מהיר של הכוחות הימיים הסובייטיים באוקיינוס השקט. מבחינתה של סין, לכן, רצוי היה שהתעלה תשאר סגורה, ויחסי ישראל-ערב יוסיפו להיות מתוחים כבעבר. גורם שלדעת כמה מומחים רצוי, בלאו הכי, לסיין, מאחר שהוא מביא לריחוק משאבים ועתודות סובייטיים למזה"ת.

ארה"ב ובעלות בריתה לא ישבו בחיבוק ידיים לנוכח אפשרות עליית כוחה של ברה"מ באוקיינוס ההודי והגברת הפעילות החתרנית המכוונת נגד יצרניות הנפט הידידותיות למערב. כמויות גדולות של נשק מתוחכם נמכרו לאיראן ולאחרונה, גם לארצות הערביות השמרניות שבמפרץ. בהסכמת השליטים השמרניים במפרץ חזקה הנוכחות הצבאית המערבית באיזור ובעומאן ולאחרונה החלה ארה"ב לפתח באי דיאגראסיה בסיסי אויר וים, נוסף לבסיס הקשר שהיא מקיימת שם מזה כמה שנים.¹⁰ זאת, מאחר שהאמריקנים, כמו הבריטים והצרפתים, מתכוונים לתגבר את כוחם במערב האוקיינוס ההודי בצורה ניכרת. לאור מאזן האימה האטומי ספק אם יש משמעות בהרכב ובכמות כלי הנשק הקונבנציונליים, אם ייווצר איום ממשי על מקור האנרגיה החשוב ביותר למערב. אמת, תגבור הכוח הסובייטי באיזור עלול להרחיב את השפעתה של רוסיה ולהגביר את פעילותם של אלמנטים חתרניים הפועלים בהשראתה. אך דווקא גורמים אלה ידרבנו בוודאי את בעלי הברית המי-קומיים החזקים של המערב להדק את שורותיהם ולפעול ביתר תוקף נגד אפשרות של חדירה סובייטית ועליית השפעתם של אלמנטים קיצוניים. לפחות לגבי איראן מהוה לכן קיומה

כמה שהדבר נראה מוזר, הרי מה שנראה כאובדן העניין הסובייטי בים האדום היה בבחינת התפתחות שלילית לגבי ישראל. בעקבות הפיגוע במיכלית, "קוראל סי" החליטה כנראה ישראל להדק את קשריה עם אתיופיה ולהבהיר לארצות ערב, שביכולתה להגיב גם על פעולות באיזור באב אל-מנדב. ב-1971 הודיע דובר צה"ל, שמפעלי בדק הסבו מטוסי סטרטוקרוזר לטנקרים מעופפים היכולים לתדלק מטוסי תקיפה באויר. במרס 1972 גילו "מקורות פנטגון", שישראל בונה צי סטילים גדולים, מהירים ומשוכללים ובעלי טווח ארוך יותר מאלה של "ספינות שרבורג", לשימוש בים סוף. יתכן שהודעת השר דיין ב-1971 על הנכונות לאפשר למצרים לפתוח את התעלה היתה קשורה גם היא במצב החדש שנוצר בים האדום, שהפך לאגם מים פנימי חסר חשיבות למעצמות. ב-1966 עברו בתעלה בשני הכיוונים כ-25,000 אניות. חידוש שיט בין-לאומי בקנה מידה כזה בים האדום היה מקשה ביותר על פגיעה בשיט לאילת וממנה ואף היה נותן לישראל אפשרות של הפעלת סנקציות נגד המתנכלים לאניותיה.

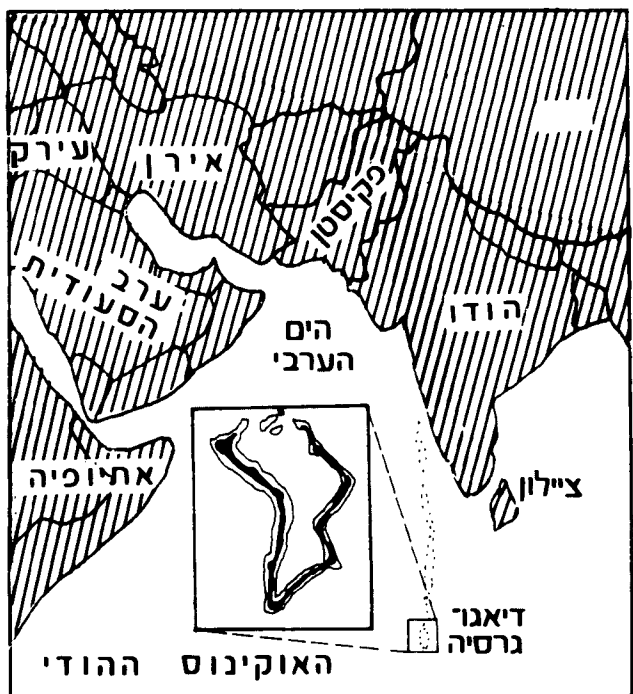
למרות עדיפותו המכרעת של הצי המצרי בים האדום הצליח הצי הישראלי הקטן באיזור זה להטיל במהלך מלחמת יום הכיפורים מצור על מצרי יובל ולמנוע למעשה התקפה ימית על מטרות חוף בסיני. אך המצור הימי שהטיל באותו זמן הצי המצרי שבים סוף, כשהוא נעזר בצי תימן ורד"ת, על מצר באב אל-מנדב, הוכיח כי אמצעי ההרתעה הישראליים באיזור היו בלתי אמינים, מה גם שהערבים היו מודעים לעובדה (בור-דאי מצילומי לוויינים סובייטיים) שלרשות ישראל לא עמדה בים האדום שייטת סטילים מסוג "רשף".¹¹ גם מאמציה של ישראל לחזק את מעמדה באתיופיה נכשלו בעקבות הלחץ הערבי. אם כי ב-1971 הצליחה אתיופיה להיחלץ מהמשבר הפוליטי-צבאי בו היתה נתונה, היה ברור לכל שהבעיה נפתרה רק זמנית. גם צרפת, שחיורה אחרי הערבים, הבהירה לאתיופים, שאם יפרוץ עימות מזוין מסביב לבעיית ג'יבוטי, היא תפנה את ה"טריטוריה של האפאר והעיסה" ולא תסתכן במלחמה עם סומאליה המוסלמית. ואמנם כבר בסוף 1972 התחדשה ביתר שאת פעילות חזית השחרור האריתריאנית (שהתפלגה בינתיים לשניים), בעיקר בעזרת הכספים והנשק הרב שהוזרמו ל"חזית" מלוב, מרד"ת ומסוריה. גם סומאליה, בעידודן של מספר מדינות ערביות ובראשן לוב, חידשה את תביעותיה הטריטוריאליות לגבי אתיופיה. לפני מלחמת יום הכיפורים ובמהלכה הפעילו מדינות ערב על אתיופיה (שמצבה הפנימי הלך והתערער בלאו הכי) לחץ כבד לנתק את יחסיה עם ישראל. לבסוף נכנעה אתיופיה ובנתקה את יחסיה עם ישראל ויתרה, כמו כן, על שירותיהם של המומחים האזרחיים הישראליים שפעלו בארץ זו. אמנם ה"אסטרטגיה" הערבית לא השיגה ערביוציה של החוף האריתריאני וסומאליזציה של ג'יבוטי, אך מעתה ואילך נמנע מישראל השימוש בנמלים של הארץ הידידותית היחידה בים סוף. יתר על כן, כפי שמסתבר מדיווחים שונים, סירבה כנראה צרפת להרשות ליחידות הצי האמריקני השביעי, שהגיעו לאי-זור במהלך מלחמת יום הכיפורים, לפעול מג'יבוטי.

¹⁰ ראה חוברת "מערכות" 225. — המער.
¹¹ לקח זה יושם במהירות אחרי מלחמת יום הכיפורים על-ידי הצבת סטילים בים האדום. — המחבר.

האי הקטן דיאגורגסיה, אשר שמו עלה לאח-
רונה לכותרות, עשוי להוות בעתיד הקרוב גורם
חשוב במערכת האסטרטגית של ארה"ב בשל
מיקומו הגאוגרפי.

אי אלמוגים זעיר זה, השוכן באוקיינוס ההודי,
מצוי במרחק שווה כמעט מאינדונזיה למזרח-
אפריקה ומהודו למאוריציוס וסמוך אל נתיבי
השיט העיקריים בין כף התקווה הטובה ועד
סינגפור. מיקום זה מאפשר שליטה טובה על
התעבורה ממערב האוקיינוס השקט למפרץ ה-
פרסי ומשם לים התיכון.

בשנת 1966, לאחר שמאוריציוס קיבלה את
עצמאותה, רכשה בריטניה את דיאגורגסיה
תמורת סכום של 7.5 מיליון דולר. כבר אז הת-
עורר עניינה של ארה"ב באי ונחתם חוזה אנגלור-
אמריקני לשותפות בהקמת מתקני תקשורת שם.
השנה נתבקש הקונגרס להקציב 29 מיליון דולר
לפיתוח מתקני הנמל באי. בהנמקתו לבקשה
הדגיש הצי את חשיבות הבסיס בדיאגורגסיה
כמשקל-נגד לנוכחות הצי הסובייטי באיזור,
המחזיק כבר כעת כ-30 אניות במוצע לעומת

היססה לקבל את הצעתה של ישראל. עם זאת, לא יכלו של-
טונות מצרים להתעלם מהעובדה, שפתיחת התעלה תשמש מנוף
חשוב לפיתוח כלכלת מצרים בכלל ואיזור התעלה בפרט ותספק
תעסוקה ומחיה לחלק לא מבוטל מאוכלוסיית מצרים. כבר
בשנת 1966 הגיעו הכנסות מצרים מהתעלה לכ-270 מיליון דולר
לשנה. „תכנית נאצר“ שהיתה אמורה להתבצע ב-1967, היתה
מכוונת להעמקת התעלה ולהרחבתה. כך שתיעשה די-מסלולית,
ויוכלו לעבור בה אניות עד למעמס של 200,000 טון. אם ב-1966
עברו בתעלה כ-25,000 אניות, הרי שעד סיום הפרויקט באמצע
שנות השבעים היה אמור לעבור בתעלה לפחות מספר כפול
של אניות והכנסותיה של מצרים מהתעלה, מבלי לקחת בחשבון
התייקרות דמי המעבר, היו עלולות בוודאי פי שלוש. עקב
העליה העצומה במחיר הדלק ובמחיר ההובלה יש להניח,
שיועלו דמי השימוש בתעלה (נתיב החוסך שבועיים בהשוואה
לנתיב הכף). בדרך זו עלולה קופת האוצר המצרי ליהנות מהכ-
נסה של למעלה מחצי מיליארד דולר כבר ב-1975; זאת, מבלי
להביא בחשבון את התרומה ליצור הלאומי של מאות אלפי
המצרים, שיועסקו בשיקום התעלה ועריה ובפיתוחן. בתכניות
מצריות לבניית אזורי סחר חפשי לאורך התעלה ופיתוח חקלאי
של האיזור מזרחה לתעלה. ביצוע תכניות אלה ושיקום שדות
הנפט ובתי הזיקוק במפרץ סואץ לא רק שיהזקו את הכלכלה
המצרית במידה רבה, אלא אף יתרמו לפיזור מסוים של
אוכלוסיית מצרים.

אין להניח שפתיחת התעלה בממדי 1966 תפגע בתכנית בניית
צינור הנפט סואץ-אלכסנדריה, האמור להוביל בין שמונים
למאה מיליון טון נפט בשנה. להיפך, פיתוח התעלה, שיימשך
זמן רב, אף עלול לזרז את בניית הצינור הממומן על-ידי
סעודיה, כווייה, אבר-דאבי וקטר. לפי ידיעות שונות מתכוונת
ערב הסעודית לבנות צינור נפט מאחד משדות הנפט שבמזרח
חצי-האי הערבי לנמל ג'דה ולהרחיב את כושר היצור של בית

של ישראל חזקה בשוליים המערביים של האיזור ובים האדום
גורם חיוני ביותר. עצם הנוכחות הסובייטית בקרבת המפרץ
הפרסי, יותר משהיא מהה איום פוטנציאלי על מקור האנרגיה
העיקרי של המערב, מסייעת לערעור מעמד המשטרים הידודי-
תיים למערב באיזור ומערכת היחסים העדינה בין יצרניות
הנפט במפרץ לבין צרכניות הנפט. היא פוגעת בכלכלת המערב
ומבססת את מעמדה של ברה"מ בסחר הנפט הבין-לאומי. עוב-
דות אלה לא נעלמו מעיני ארה"ב השואפת להבטיח למערב
הספקה סדירה של דלק מהמפרץ במחיר סביר, עד שהאמצעים
למציאת מקורות אנרגיה אלטרנטיביים ישאו פרי (לפי הערכות
שונות חוץ 5 עד 10 שנים).

מאידך גיסא, תהיה לפתיחת התעלה השפעה ברוכה לגבי כל-
כלת אירופה, ובעיקר לגבי אירופה הדרומית. אמת, סופר-
טנקרים בנפח עד מיליון טון יובילו בעתיד את מירב הדלק
מהמפרץ לאירופה מסביב לכף במחיר זול בהרבה מזה שתעלה
הובלתו בטנקרים קטנים יותר, שיעברו דרך התעלה. אך לפחות
חלק לא מבוטל מהנפט שיימכר לאירופה, במיוחד למדינות הים
התיכון ולמדינות שאין בהן מסופים לסופר-טנקרים, יעבור
דרך התעלה. נוסף לאניות מסוגים אחרים. מצב זה יתרום ללא
ספק לבטחונה של ישראל ולשמירה על חופש השיט שלה.
זאת, מאחר שבים האדום תעבורנה אלפי ספינות המניפות
דגלים שונים, יתרבו בו מתקנים יקרים ופגיעים, שיוקמו בנמלי
מדינות ערב שבאיזור, ותגבר רגישות המעצמות לאפשרות של
התלקחות צבאית בים האדום ובמיוחד בקרבת נתיבי השיט
היוצאים מהמפרץ הפרסי.

שיקום התעלה ועריה ופתיחתה לשיט בין-לאומי לא רק שיקשו
על חידוש מעשי האיבה בסיני ועל הטלת הסגר על מפרץ אילת,
אלא אף עשויים להוות ערובה לישראל לגבי כנות כוונותיהם
של המצרים. מטעמים אלה היתה ישראל מעוניינת תמיד בפתי-
חת התעלה. עובדה זו לא נעלמה מעיניה של מצרים, שבתחילה

8 אניות אמריקניות. בהיפתח תעלת סואץ, עתיד קו השיט הרוסי, המקיף עתה את כף ה- תקוה הטובה, להתכווץ מ-11,000 מילין עד ל-2,200 מילין. קו מקוצר זה מאפשר להגדיל במהירות את העליונות הימית הרוסית בזירה. לעת עתה מתכננים האמריקנים לקיים באי תחנה לתדלוק אניות ובסיס נחיתה למטוסי סיור, אך לא מן הנמנע כי הבסיס ישרת אף צוללות גרעיניות וכוחות אויר. בינתיים עוררו כוונות האמריקאים ביקורת קולנית בארצות האיזור (הודו, ציילון, אינדונזיה, קניה וסינגפור) ואף ראש ממשלת אוסטרליה תרם למק- הלה בהצהירו כי היה מנסה לשכנע את ממשלת וילסון לבטל את ההסכם האנגלו-אמריקני. לדעת הפנטגון הביקורת מלאכותית ונובעת משיקולים פוליטיים פנימיים. ארצות רבות מבין אלו שמתחו הביקורת — אמר הדובר — מקוות למעשה כי הפרוייקט יוגשם, כדי להפחית את ההשפעה הסובייטית. וזאת בעצם הבעיה הער- מדת בפני הקונגרס של ארצות-הברית.

הזיקוק המקומי, שכבר הוגדל במידה ניכרת לאחרונה. יתכן שתכנית זאת נובעת ממניעים פוליטיים ומהרצון להשתחרר מהתלות בסוריה. שדרכה עובר צינור ה"סאפליין"; זאת, נוסף לסעמים כלכליים שהורים. מאידך גיסא, תתן התכנית הסעודית, אם תתבצע, תנופה רבתי לתכנית הצינור המצרי, לפיתוח התעלה וכן תתרום לחיזוק מעמדה של מצרים. למעשה, ככל שתצליח מצרים לבצע את תכניות הפיתוח שזכרו למעלה ולהגדיל את הכנסותיה, יתחזק מעמדה בזירה הערבית והבין-לאומית. מכל מקום בוודאי ובוודאי שיש להניח כי השפעתה בין המדינות הערביות במפרץ הפרסי להוציא עיראק תתבסס יותר. פתיחת התעלה הרחבתה יביאו לאגן הים האדום עשרות אלפי אניות בשנה, שתרומתן הכלכלית תורגש בכל ארצות האיזור. הנהנות העיקריות מהתפתחות זאת, פרט למצרים, תהיינה רד"ת ו"הטריטוריה הצרפתית של האפאר העיסה". יתכן שעשרות מיליוני הדולר, שיוזמו מדי שנה לקופת ממשלת רד"ת משי-רותים לאניות, ממתקנים שיוקמו בעדן, מבית הזיקוק המקומי (הפועל כיום במחצית כושר) ומהעסקתם של עשרות אלפי עובדים בנמל ובעיר, ימתנו את אופיו של המשטר הקיצוני בדרום-תימן. רד"ת תיעשה עם זאת פגיעה יותר לפעולות עני-שה, ואולי רגישה יותר לאפשרות אובדן הכנסותיה. היא תוכל, כמו כן, להשתחרר מהתלות הכלכלית המוחלטת כמעט מברזה"מ ולשפר את יחסיה עם שכנותיה. קשה, עם זאת, להעריך את תגובותיו של הממשל הדוקטרינרי, הנוקשה והאימפולסיבי השולט כיום ברד"ת. עם זאת אין להניח שראשי רד"ת יעזו לפעול נגד אינטרסים ערביים ובין-לאומיים. קשה כמו כן להא-מין שברזה"מ תוותר בקלות על השפעתה בנקודה אסטרטגית כה חשובה, אם כי בעבר נכנעה למציאות הקיימת בעולם הערבי. פתיחת תעלת סואץ ונושאות המטוסים שברזה"מ בונה ישחררו אותה במידה גדולה מהתלות הרבה בבסיסים יבשתיים באיזור האוקיינוס ההודי.

• רד"ת התחילה להכשיר את נמל עדן לקראת פתיחת התעלה.

צרפת, שאיבדה לפני למעלה משנה את בסיסה במדגסקאר. חיזקה בינתיים את כוחותיה בג'יבוטי. כתוצאה מפתיחת תעלת סואץ תיעשה ה"טריטוריה הצרפתית" לנכס אסטרטגי חשוב לצרפת ואולי אף למערב, אם ישתפרו בעתיד היחסים בין צרפת לבין נאט"ו וארה"ב, זאת, בתנאי שהסטטוס קוו, המאפשר את המשך השלטון הצרפתי ב"טריטוריה של האפאר העיסה", יוסיף להתקיים. אך דווקא פתיחת התעלה ועליית חשיבותה של ג'יבוטי עלולים להביא לזעזועים ב"טריטוריה". אם ימשיך המצב הפנימי באתיופיה להדרדר, עלולה סומאליה לנסות לנצל מצב זה ולהשתלט על נכס אסטרטגי וכלכלי זה, שתבעה לעצ-מה מראשית שנות השישים. יש להניח שבמקרה של פתיחת התעלה אף תעודד ברה"מ את בעלת בריתה סומאליה לפעול נגד צרפת, כדי להיפטר משכן מערבי בלתי רצוי המחזיק בנקודה כה רגישה. מאידך גיסא, חשיבותה האסטרטגית של ג'יבוטי לאתיופיה הוכחה בעליל במלחמת יום הכיפורים. אם יצליח הצבא, שהוא נוצרי בהרכבו ובפיקודו, לשמור על אחדות המדינה למרות שיביא לביצוע שינויים קונסטיטוציוניים ורפורמות, אין ספק ששליטיה הנוצרים של אתיופיה לא יניחו לסומאליה להשתלט על ג'יבוטי החיונית למדינתם. למרות שאין להניח שארה"ב תתערב במאבק שיתנהל בקרן של אפריקה, עשויה היא, בעצם נוכחותה באיזור, לנטרל אפשרות של פעילות סובייטית.

קשה להניח שפתיחת התעלה תשפיע מבחינה כלכלית על צינור אילת אשקלון שכן המצרים לא היו נכנסים כיום לפרוייקט בניית צינור סואץ-אלכסנדריה לולא היה להם ביטחון בכדאיותו. אך מעבר לזה אלפי האניות שישוטטו בים האדום, הפעילות הכלכלית המוגברת המתקנים השונים, שייכנו בנמליו בעקבות פתיחת התעלה, יהיו ערובה מסוימת לשלומה של ישראל וליכול-תה לקיים שיט חופשי באיזור. קשה להאמין, שכשמצרים ויש-ראל תאחזנה כל אחת במפתחות קצרי הים האדום, יעזו ארצות ערב להפעיל מצור סלקטיבי נגד ישראל ולפתוח בפעולות עוינות נגדה. כל זאת אם ישראל תוסיף להחזיק בשארם אל-שיח, לקיים צי בים האדום שטווח פעולתו יהיה מעבר לבאב אל-מנדב (דבר המחייב שליטה ישראלית במיצר טירן) ושיוכל לסמוך על מטריה אירית מתאימה, ולשמור לעצמה את האופ-ציות לפעולות ענישה ומצור-נגדי במקרה של התנכלות לשלד-מה ולסחרה. אך אליה וקוץ בה. פתיחת התעלה תאפשר למצרים ולמדינות ערב אחרות להכניס לים האדום בכל עת כוחות ימיים ניכרים, שיבטלו עליונות ישראלית, ולהטיל מצור חמור יותר על אילת. כן תוכל רוסיה הסובייטית להציב צי בתעלה במקרה שישאל, לאחר שתותקף על-ידי מצרים, תעבור להתקפת-נגד. אך אם לשקול את היתרונות שבפתיחת התעלה נגד החסרונות, אין ספק שמשקלם של היתרונות לגבי ישראל עולה לאין שיעור על זה של החסרונות.

מבחינה בין-לאומית איבדה התעלה הרבה מחשיבותה, וספק אם פתיחתה תביא לשינויים מרחיקי-לכת במאזן האסטרטגי של המרחב. אך למעלה מכל ספק שאיזור המפרץ והאזורים הסמוכים אליו יהיו, עד סוף העשור לפחות, זירת מאבק בין-מעצמתית חשובה ביותר, ולכן יש בוודאי השלכות על הסכסוך הישראלי-ערבי. משימתה של ישראל במסגרת זו תהיה גם להבא לאבטח כי שעריה הדרומיים ישארו פתוחים. ■